

Russische schulden aan Nederland na de revolutie

N. A. VAN HORN

Vijfenzeventig jaar en een wereldideologie geleden, veranderde Rusland in de Sovjet-Unie. In 1917 ging die omwenteling gepaard met oorlog, burgeroorlog, hongeren leed. We willen ons in onderstaand verhaal beperken tot een klein aspect van de gebeurtenissen uit 1917. Jacob Presser verwoordde dit aspect in zijn autobiografie aldus:

Onder de klanten van het kantoor kwamen zeer vele kleine luiden van vooral ex-werksters, garderobe- en retiradejuffrouwen, veelal op hofjes, met spaarduitjes, welke zij op raad van de heren Feekei belegd hadden, in de regel althans, in Russische spoorwegen en meer zulke als waardevaste en hoge rente dragende aangeprezen papieren: het was op zichzelf al zielig, ze al die aardrijkskundige namen te horen radbraken, maar nog zieliger werd het, toen de onchristelijke bolsjewisten met één pennestreek de hele boel waardeloos maakten. Arme schepsels I.

En om dit laatste gaat het hier: de annulering van de Russische schulden. Vrijwel iedereen heeft in de familie verhalen over verloren kapitalen en waardeloze aandelen uit die tijd. De papieren zelf hebben geen waarde meer, ze zijn hooguit als verzamelobject interessant. Het probleem is niet meer van direct actueel belang, maar het beheerste jarenlang de betrekkingen tussen Nederland en de Sovjet-Unie. Overigens heeft Groot-Brittannië in 1986 met de Sovjet-Unie een akkoord gesloten waarbij schulden over en weer werden erkend en verrekend. Het bericht daarvan gaf Nederlandse fondsenhouders hoop op vergoeding².

Russische betrekkingen met het buitenland

Rusland draaide in de negentiende en begin twintigste eeuw normaal mee in het internationale economische en financiële verkeer. Het land dreef handel met het buitenland, betaalde of ontving, plaatste leningen, kortom alles wat een beschaafde natie deed. Het Russische keizerrijk omvatte op dat moment meer dan de Sovjet-Unie zoals wij die hebben gekend: ook Polen en Finland maakten nog deel uit van het Russische keizerrijk. In 1914 had Rusland partij gekozen tegen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije en hun bondgenoten. Rusland streed mee aan de zijde van de geallieerden. Dat leverde al direct problemen op aangezien de belangrijkste handelspartners van Rusland vóór 1914 Duitsland en Oostenrijk-Hongarije waren geweest. Die directe handelsbetrekkingen werden verbroken waarmee 45% van de totale handelsbeweging van Rusland gemoeid was³.

1 J. Presser, *Autobiografische schets 1899-1912* (S. 1., 1978) 137. We komen op de samenstelling van de groep gedupeerden later terug.

2 Zie bijvoorbeeld *Financieel Dagblad*, 12 augustus 1986; *De Volkskrant*, 11 juli 1987; *Algemeen Dagblad*, 28 september 1991; *The Times* van 16 juli 1986 besteedde aandacht aan de Engelse situatie.

3 H. G. Moulton, L. Pasvolksy, *War debts and world prosperity* (New York, 1932) 25.

Aan geallieerde zijde kreeg Rusland vooral contact met Frankrijk en Groot-Brittannië, waar het ging om directe of indirecte investeringen in de Russische economie. Bovendien hadden deze twee landen in 1915 besloten zeer nauw met Rusland samen te werken op het gebied van financiën, leningen en bankwezen⁴. Zo nam de Franse regering op zich voorlopig de rente op Russische fondsen aan Franse fondsenhouders te betalen. Gedurende de oorlog pompten Frankrijk en Groot-Brittannië grote kapitalen in de Russische economie, als oorlogslening of als belegging. De achtergrond hiervan was bij Groot-Brittannië eenvoudiger dan bij Frankrijk. De Britse staat leende vanouds aan Rusland. Londen was de grootste geld- en kapitaalmarkt en de Engelse firma Barings trad op als de buitenlandse bankier van de tsaar. Daarnaast was op een gedeelte van de Russische goudvoorraad regelmatig geleend: het 'beleende' deel van het goud lag zelfs werkelijk in Londen⁵. Frankrijk was tot grote leningen overgegaan nadat Duitsland was afgefallen als kapitaalverstrekker. Frankrijk hoopte op die manier de positie van Duitsland van vóór 1914 in te kunnen nemen. Daarnaast hadden Franse particulieren belegd in Russische aandelen en obligaties⁶. De oorlog verliep voor Rusland slecht. Reeds in 1915 hadden de Duitsers vitale stukken van Rusland bezet en die bezetting breidde zich geleidelijk uit. De westelijke geallieerden hadden er alle belang bij de oorlog op twee fronten te blijven voeren. Per slot van rekening stonden de Duitsers ook diep in Frankrijk. Om de Russische oorlogsinspanning op peil te houden, hebben de Britten gedurende de oorlog voor ongeveer £600 miljoen geleend aan Rusland. (De wisselkoers bedroeg op dat moment f12 voor £1.) De Fransen droegen voor ongeveer £160 miljoen bij⁷. Nederland heeft, als neutraal land, niets bijgedragen aan de Russische oorlogvoering.

In maart 1917 stortte, als gevolg van de oorlog, het keizerlijk gezag in Rusland in. Een groep burgerlijken greep de macht en vormde de 'Voorlopige Regering'. Nederland erkende dit regime in mei 1917. Nog op dat moment bleef Rusland zijn internationale financiële verplichtingen nakomen, zij het dat gefluisterd werd, dat het land steeds weer nieuwe leningen moest sluiten om de rente op obligaties te kunnen betalen. Een halfjaar later, in november 1917, werd Kerensky, op dat moment de leider van de voorlopige regering, opzij gezet en grepen de bolsjewieken, onder leiding van Lenin en Trotsky, de macht. Zij vormden een raad van volkscommissarissen. Aanvankelijk bekeek men in het Westen deze gang van zaken met ongeloof: het zou wel niet lang duren eer dit regime zou verdwijnen. Van diplomatieke erkenning kon geen sprake zijn. Bovendien was de oorlog met Duitsland belangrijker dan deze interne Russische aangelegenheid. Maar de gevolgen van de revolutie deden zich al snel voelen: allereerst de duidelijke verklaringen van Lenin en Trotsky om vrede te sluiten met de Duitsers, desnoods onafhankelijk van de bondgenoten. In december 1917 kwamen er berichten uit Petrograd over een mogelijke annulering van de Russische staatsschuld. De *Daily Telegraph* in Londen wist te melden dat de banken in Rusland zouden worden

4 *Ibidem*, 28.

5 R. Will, *Die schwebenden Schulden der Europäischen Großstaaten* (Tübingen, 1921) 80-81.

6 A. Hogenhuis-Seliverstoff, *Les relations Franco-Soviétiques, 1917-1922* (Parijs, 1981) 190.

7 R. H. Ullman, *Anglo-Soviet relations 1917-1921* (Princeton UP, 1961-1972) I, 5.

genationaliseerd. Deze nationalisatie zou eveneens gelden voor de buitenlandse banken. Dat besluit was gevallen op 28 december. Nog diezelfde maand protesteerde de Nederlandse gezant te Petrograd, W. J. Oudendijk — hij was vanaf juni 1917 officieel 'waarnemend' gezant—bij de Sovjets. Hier deed zich al direct een juridisch probleem voor. Hoe kan een gezant, die officieel is geaccrediteerd bij een regime dat *de facto* niet meer bestaat, protesteren bij een regime dat hij *de jure* niet erkent? De Sovjets legden het protest over de nationalisatie van de banken voorlopig naast zich neer. Oudendijk had geprotesteerd omdat er ook twee Nederlandse banken bij betrokken waren.

Annulering

Op 12 januari 1918 vaardigde de raad van volkscommissarissen een decreet uit, waarbij de betalingen op coupons zouden worden gestaakt. Nu had dit op zichzelf niet veel juridische kracht, want in het Sovjet-stelsel in die dagen moest zo'n besluit door het centraal uitvoerend comité worden bekrachtigd. Lang hoefden de couponhouders echter niet te wachten, want reeds op 18 januari bekrachtigde dit lichaam het decreet. In het decreet stond onder meer, dat alle leningen, die door de regeringen der Russische bourgeoisie waren opgenomen, ongeldig werden verklaard. Ook de garanties die de vroegere Russische regeringen voor particuliere leningen hadden afgegeven, vervielen. Daarnaast werden alle buitenlandse leningen ongeldig verklaard. Iedere betaling op coupons of rente zou worden stopgezet. Kortom, de Russische fondsen waren van de ene dag op de andere niets meer waard. Gezant Oudendijk seinde dezelfde dag het bericht door naar Den Haag. Voordien had nog onzekerheid bestaan over de vraag of het alleen de particuliere leningen betrof of ook de staatsfondsen⁸.

Hoe reageerden de financiële kringen in Nederland? Aanvankelijk met ongelooft. 'Ook dit bericht moet onder reserve worden aanvaard', had het *Nieuw Effectenblad* nog op 14 januari 1918 geschreven. Men kon zich eenvoudig niet voorstellen dat het vast stond. 'Hoewel deze besluiten alleen waarde hebben als de Bolsjewiki-regering zich in Rusland kan handhaven, hetgeen hoogst onwaarschijnlijk is...'.⁹ Er werd op diverse fronten actie ondernomen.

B. Knapen heeft in zijn proefschrift over de Nederlandse relaties met de Sovjet-Unie omstandig uitgelegd waarom het tot 1942 moest duren eer Nederland de Sovjet-Unie erkende. Een steen des aanstoots was de gewraakte annulering door de Sovjetregering van vrijwel alle particuliere en staatsleningen in januari 1918. Nederland was in de oorlog officieel neutraal gebleven. Er waren geen oorlogsleningen verstrekt aan welk land ook. Het was niet de staat die geleend of geïnvesteerd had, het waren de kleine particulieren, die belegd hadden in Russen¹⁰. Het was veel Nederlandse pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen in die tijd trouwens niet toegestaan in het buiten-

8 C. Smit, ed., *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1848-1919, derde periode 1899-1919, V, 1917-1919* (Den Haag, 1964) 341, 347 en 348.

9 S. F. van Oss, ed., *Effectenboek voor 1917/1918* (Groningen, 1918) 31.

10 B. Knapen, *De lange weg naar Moskou. Nederlandse relaties tot de Sovjet-Unie, 1917-1942* (Amsterdam, 1985) 62.

land te beleggen. De Nederlandsche Bank kende op dit gebied een lange traditie van ontmoediging, door weinig buitenlandse fondsen als onderpand bij beleningen toe te laten. Toch had Nederland in het buitenland belegd. In de tweede helft van de negentiende eeuw waren de Amerikaanse spoorwegaandelen populair geweest: na 1900 nam het belang in de Amerikanen af, om plaats te maken voor de Russen. In Rusland werd volop gebouwd aan het spoorwegnet en de industrialisatie kwam op gang. Voor het opgenomen geld, ook door particuliere ondernemingen, verstrekte het land staatsgarantie, waardoor Rusland als een betrouwbare debiteur bekend stond.¹¹ Nederlandse beleggers hadden in 1917 voor ruim f940 miljoen uitstaan in Rusland, met een jaarlijkse renteopbrengst van ongeveer f70 miljoen. Het feit, dat in de Verenigde Staten voor ongeveer het dubbele was uitgezet, illustreert de omvang van het Nederlandse belang. Karakteristiek is, dat vooral de kleinere beleggers in Russische fondsen hadden belegd — als oudedagsvoorziening of als spaarpotje — omdat de Russen zo'n veilige belegging zouden vormen. De Amerikanen vielen meer in de gunst bij de grotere durfals. De renteopbrengst daarvan was hoger wegens het meer speculatieve karakter en daarvoor verlangde risicovergoeding¹².

De reacties in Nederland op de annulering kwamen officieel los op 26 januari 1918. Op die dag richtte de Vereeniging voor den effectenhandel, zoals ze wel vaker in voorkomende gevallen deed, een beschermingscomité op, de 'Nederlandsche commissie voor de Russische fondsen'. Hierin hadden zitting: W. G. Wendelaar, F. J. M. van Ogtrop, J. Stroeve JEzn., J. A. van Sonsbeeck (Vereeniging voor den Effectenhandel in Amsterdam), J. van der Kooy Jr. (Vereeniging van effectenhandelaren te Rotterdam), A. F. van Hall (Oyens & Co.), W. H. van Loon (Van Loon & Co.), P. May, (Lippmann Rosenthal & Co.), C. E. ter Meulen (Hope & Co.), J. H. Wijsman Hzn. (Jarman & Co.). De commissie kreeg als opdracht zich op de hoogte te stellen van de nominale bedragen aan Russische fondsen, die zich in Nederlandse handen bevonden. Uitsluitend via tussenkomst van bankier, commissionair of makelaar kon men opgave doen van het bezit zoals dat per 1 maart 1918 was samengesteld¹³. Via de drie grote kassiersfirma's in Amsterdam zouden al die formulieren bij de commissie binnenkomen. Opgaven direct van particulieren werden om 'technisch-administratieve' redenen ter zijde gelegd. Op de formulieren hoefden de namen van de eigenaars niet te worden vermeld. Dit om de privacy te beschermen. Bovendien hielden Nederlanders, zulks in tegenstelling tot bijvoorbeeld Engelsen of Fransen, niet van aandelen op naam. Zij gaven vanouds de voorkeur aan stukken aan toonder.

Twee dagen later al werden in de Tweede Kamer door het CHU-kamerlid J. W. H. M. van Idsinga vragen gesteld aan de minister van buitenlandse zaken. Hij wenste te weten of inderdaad de door de Russische staat gegarandeerde particuliere leningen ook onder de annuleringsmaatregel vielen. Wat was voorts, zo vroeg hij, de Nederlandse regering van plan te doen? Kon de regering er wellicht toe overgaan beslag te leggen

11 S. S. Katzenellenbaum, *Russian currency and banking 1914-1924* (Londen, 1925) 8.

12 K. D. Bosch, *De Nederlandse beleggingen in de Verenigde Staten* (Amsterdam-Brussel, 1948) 143.

13 Zie bijvoorbeeld een oproep in het *Nieuw Effectenblad* van 4 februari 1918.

op Russische eigendommen in Nederland? De minister antwoordde op 13 februari 1918¹⁴. Hij moest, gelet op de berichtgeving vanuit Petrograd, wel beamen dat niet alleen staatsleningen onder de Sovjetmaatregel vielen, maar ook alle andere leningen. De Nederlandse regering, zo deelde hij mee, zou samen met de andere neutrale landen (Denemarken, Noorwegen, Spanje, Zweden en Zwitserland) protesteren tegen de voorgenomen annulering¹⁵. Dit gebeurde op 26 februari van dat jaar. In het officiële protest laakten de neutrale landen niet alleen de annulering van de schulden, maar ook de inmiddels uitgevaardigde decreten over de nationalisatie van de grond, banken, fabrieken en koopvaardij schepen. Overigens had op 11 februari 1918 gezant Oudendijk zich aangesloten bij een soortgelijk protest van vrijwel het gehele diplomatieke corps in Petrograd, gericht tegen de nationalisatie en annulering. Oudendijk had dit trouwens min of meer op eigen houtje gedaan en hij zou daarvoor een standje krijgen van zijn minister, J. Loudon, die van mening was dat dit de positie van Nederland als neutraal land in gevaar bracht. Immers, bij het eerdere protest hadden ook landen die of bondgenoot of tegenstander van Rusland waren zich aangesloten. En buitenlandse zaken wilde de neutraliteit van Nederland tot in uiterste consequentie handhaven¹⁶.

Wat de vraag over Russische eigendommen in Nederland betreft, krabbelde een functionaris van buitenlandse zaken, niet zonder humor, 'Czaar-Peter-huisje, de gedenknaald te Bergen en de Russisch-orthodoxe kapel bij paleis Soestdijk' op het concept-antwoord voor de Kamervragen van Van Idsinga¹⁷. Met andere woorden, Rusland had geen tegoeden of onroerende goederen in Nederland die voor inbeslag-neming in aanmerking kwamen. Bovendien kon zo'n inbeslag-neming zonder rechterlijke uitspraak niet plaatshebben vanwege een recente wijziging in het Burgerlijk Wetboek. Op die onmogelijkheid had de commissie voor de Russische fondsen in een brief aan de minister op 5 februari al gewezen¹⁸. De minister deelde in zijn antwoord op de Kamervragen mede, dat de Nederlandsche Bank het initiatief had genomen om tot een inventarisatie van alle Nederlandse belangen in Rusland te komen, dus niet alleen van de waarde van de aandelen¹⁹. In zo'n onderzoek zouden tevens de Russische tegoeden in Nederland kunnen worden 'meegenomen'. Dit onderzoek is op niets uitgelopen want de Nederlandse banken weigerden te rapporteren aan de Nederlandse Bank over hun vorderingen op Rusland en tegoeden van Russen in Nederland. Zij beriepen zich daarbij op het bankgeheim en de vertrouwelijke relatie met hun klanten. Hoe moesten ze trouwens hun clientèle in Rusland of elders bereiken? Twee dagen na

14 *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1917-1918*, Aanhangsel, vel 55, 111.

15 De vertaling van het decreet werd ondermeer gepubliceerd in het *Nieuw Effectenblad* van 18 februari 1918.

16 Het afkeurende telegram van de minister aan W. J. Oudendijk is opgenomen in Smit, ed., *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek, V, 1917-1919*, 390.

17 Algemeen Rijksarchief, archief ministerie buitenlandse zaken, doos 109, dossier 46a, Russische fondsen. Op het concept-antwoord op de Kamervragen van Van Idsinga zijn de bewuste woorden — anoniem — bijgevoegd.

18 Brief van de commissie voor de Russische fondsen aan de minister van buitenlandse zaken dd. 5 februari 1918, in: Archief Vereniging voor den effectenhandel, dossier 20 B-4, Russische fondsen.

19 *Handelingen Tweede Kamer 1917-1918*, Aanhangsel, vel 55, 111.

de oprichting van de commissie voor de Russische fondsen had er in Amsterdam, op initiatief van de Nederlandsche Bank, een conferentie plaats van de *haute finance* om de situatie rond de Russische fondsen te bespreken en mogelijkerwijze tot gezamenlijke actie overte gaan. Bankpresident G. Vissering zag een grote commissie voorzich: regering, bank, vereeniging en commissie. De laatste twee wilden daar niet van weten, want zij wilden zelfde touwtjes in handen houden²⁰. In 1919 is in de Eerste Kamer ook nog aandacht geschonken aan de annuleringszaak. Het RKSP-kamerlid W. M. van Lanschot (en voormalig agent van de Nederlandsche Bank in Den Bosch) informeerde in juni van dat jaar naar de stand van zaken. Deze keer antwoordde de minister van financiën, die opmerkte dat wanneer het tot een internationale regeling mocht komen, Nederland zou proberen alles vergoed te krijgen²¹.

Omvang van de Russische schuld

Om hoeveel ging het nu eigenlijk? De bovengenoemde commissie voor de Russische fondsen heeft in april 1918 de waarde—volgens haar berekeningen—van Russische aandelen en obligaties in Nederlandse handen bekendgemaakt²². Het publiek had op verschillende oproepen gereageerd en (anoniem) opgave gedaan van zijn bezit. De commissie raamde het bedrag op f941.905.566, nominaal, officieel in Nederland genoteerde Russische fondsen. De commissie groepeerde dit bedrag naar type lening en naar valuta. De eerste groepering, in tabel 1, laat zien dat de helft van de leningen spoorwegleningen waren en dat de rest voornamelijk uit staatsleningen bestond.

Tabel 1 Aard der leningen

Aanduiding	Bedragen in guldens
Staatsleningen	362.946.592
Spoorwegleningen door de Staat overgenomen	306.741.438
Spoorwegleningen met Staatsgarantie	255.695.640
Stedelijke leningen	13.674.024
Diversen	2.847.872
Totaal	941.905.566

20 Verslag van de vergadering, Archief Vereeniging voor den effectenhandel, dossier 20 B-4, Russische fondsen.

21 *Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1918-1919*, Aanhangsel, vel 36,73 en 41,83.

22 ARA, archief BZ, doos 109, dossier 46a, Russische fondsen. Brief van de commissie voor de Russische fondsen aan de minister van buitenlandse zaken dd. 13 april 1918. De opgave van de commissie werd vervolgens ook in verschillende kranten gepubliceerd.

De tweede groepering, in tabel 2, laat zien dat de helft van de Russische schuld in vreemde valuta luidde, waarvan zo'n f30 miljoen in guldens.

Tabel 2 Valuta-herkomst der leningen

Valuta	Totaal	Koers in guldens	Bedragen in guldens
Franse Frank	102.734.025	0,50	51.367.012
Pond Sterling	11.464.575	12,00	137.574.900
Reichsmark	353.365.500	0,60	212.019.300
Goudroebel	236.428.125	2,00	472.856.250
Zilverroebel	27.322.255	1,28	34.972.486
Papierroebel	6.055.050	0,36	2.179.818
Gulden	30.935.800	1,00	30.935.800
Totaal			941.905.566

Knapen zegt in zijn eerder vermelde boek voorzichtig te zijn met de ramingen van de commissie. Uiteraard was de opgave van voorjaar 1918 niet meer dan een momentopname van hen, die de moeite hadden genomen om hun bezit op te geven. Anderzijds kunnen particulieren hun bezit te hoog hebben opgegeven. Per slot van rekening wensten niet alle banken mee te werken en zijn de binnengekomen opgaven niet geverifieerd²³. Het bedrag, bijna f950 miljoen, is vrijwel gelijk aan het balanstotaal van de Nederlandsche Bank over het boekjaar 1917-1918, of, om een ander cijfer te noemen, gelijk aan de helft van de totale Nederlandse staatsschuld in 1918. Men heeft voor 1913, het laatste vooroorlogse jaar, berekend dat het totaal der Nederlandse beleggingen in binnen- en buitenland ongeveer f15 miljard bedroeg, waarvan f10 miljard in Nederland zelf was geïnvesteerd²⁴. De vraag kan rijzen hoeveel er vergelijkenderwijze aan Amerikaanse aandelen in Nederlandse handen was. De berekeningen hierover lopen uiteen, maar in het algemeen stelt men de waarde van de Amerikaanse aandelen in 1918 op ruim f1 miljard²⁵. Overigens moet hierbij worden aangetekend dat de waarde van deze Amerikaanse aandelen sedert 1914 met de helft was verminderd. Het is dan logisch te veronderstellen dat het Nederlandse belang bij Amerikaanse aandelen en obligaties in 1914 tweemaal zo hoog was als bij de Russische aandelen²⁶.

23 Knapen, *De lange weg naar Moskou*, 62.

24 J. A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Nijmegen, 1976) 306.

25 Bosch, *Nederlandse beleggingen*, 47. Bosch heeft voor de berekening gemiddelden genomen van becijferingen van de Federal Reserve Board en Lewis uit 1914.

26 *Ibidem*, 46-48.

Overigens gaan de ramingen uit van de nominale waarde. Zeker geldt dit voor de Russen: de Vereeniging voor den effectenhandel, gesteund door haar commissie voor de Russische fondsen, heeft er zich steeds tegen verzet de notering van deze aandelen op te schorten. Wellicht gebeurde dit in de hoop op een spoedige ineenstorting van het Sovjetregime, uit gefixeerdheid op het rechtmatige handelen van in ieder geval Nederland of vanuit een principiële houding. De Russische fondsen waren wel op 9 februari 1918 'noodlijgend' verklaard, maar bleven ter beurze genoteerd. Er werd dus geen rente meer bij berekend. Dat heeft tot consequentie gehad dat de beurswaarde wel meetbaar bleef, waarmee de schijn werd opgehouden dat er niets aan de hand was. Niettemin daalden de koersen in de loop der jaren tot vrijwel nul. Een enkel voorbeeld: de Russische 5%-Staatslening-1906 noteerde in 1916 nog 71 als laagste en 81 als hoogste koers. In 1917 lagen de uitersten bij 35 en 82, in 1918 waren deze gedaald tot 20 en 44 3/8. Na 1921 komt de notering niet meer inde dubbele cijfers en in de periode 1930-1940 beweegt de koers zich onder 1. Het triestmakende verloop van de notering van de staatslening-1906 is overigens kenmerkend voor de koers van alle Russische aandelen en obligaties²⁷. Toen duidelijk begon te worden dat rente- of dividendbetaling wel niet meer zou plaatshebben, deden de meeste eigenaars in de loop der jaren de aandelen van de hand, tegen almaar dalende koersen.

Verdere lotgevallen

Op 3 maart 1918 sloot de Sovjetregering vrede met het Duitse keizerrijk. Het verdrag van Brest-Litovsk bevestigde de ijzersterke positie van Duitsland ten opzichte van Rusland. Omdat de Duitse legers diep in Rusland waren doorgedrongen, de Sovjets alles op alles moesten zetten om hun regime te handhaven en een financieel-economische ineenstorting nabij was, kreeg Duitsland zo ongeveer alles wat het wilde. Een aantal staten scheidde zich met succes af van Rusland. Dit betrof Polen, Estland, Letland, Litouwen en Finland. Voorts regende het onafhankelijkheidsverklaringen van andere deelstaten uit het oude Russische rijk: de Oekraïne is daar een voorbeeld van²⁸. Daarnaast kreeg Rusland een fikse oorlogsschatting te betalen. Voor Duitsland was de kwestie van terugbetaling van eventuele leningen niet meer zo urgent. De Duitse beleggers wilden wel weer investeren in Rusland. Nederland reageerde amper op de vrede aan het oostelijke front en kon dat als strikt neutraal land ook niet doen. Een saillant detail is, dat de commissie voor de Russische fondsen er bij het ministerie van buitenlandse zaken op aandrang om in elk geval Finland niet te erkennen, zolang dat land weigerde een lening uit 1889 terug te betalen. Deze lening was onder het tsarenbewind speciaal voor het Finse territorium uitgeschreven. De commissie vatte haar taak dus bijzonder ruim op²⁹.

27 Van Oss, *Effectenboek 1917/1918*, 32 en *Financieel jaarboek* (1940).

28 G. Vernadsky, *Geschiedenis van Rusland* (Amsterdam, s. a.) 253. De tekst van het verdrag van Brest-Litovsk is verrassenderwijze ook te vinden in het *Financieel jaarboek* (1919) 27. Een bewijs dat men de financiële consequenties van het verdrag niet te laag inschatte.

29 ARA, archief BZ, doos 109, dossier 46a, Russische fondsen. Brief van de commissie voor de Russische fondsen aan de minister van buitenlandse zaken dd. 28 februari 1918 (!).

Rusland was bedolven onder schulden. De al eerder genoemde Nederlandse gezant te Petrograd, Oudendijk, stuurde eind januari 1918 een opgave van het totale Russische schuldenbedrag per 31 januari 1918 aan zijn ministerie. Deze opgave was gebaseerd op Russische persberichten en is hier opgenomen in tabel 3³⁰.

Tabel 3 *Uitstaande schulden van Rusland in 1918*

	Bedragen in miljoenen roebels: (1 roebel = f1,25)
I TEN OPZICHTE VAN HET BUITENLAND:	
Groot-Brittannië	7.500
Frankrijk	5.500
Duitsland	1.250
Nederland	750
Verenigde Staten	500
Japan	200
Zweden	200
Italië	100

a. Totaal buitenlandse leningen	16.000
II TEN OPZICHTE VAN HET BINNENLAND:	
Binnenlandse leningen-lang	25.000
idem, 4%-serie	1.000
idem, 5%-obligatie	18.000
Indirecte binnenlandse leningen	4.800
Nog niet gepresenteerde coupons	15.200
b. Totaal binnenlandse leningen	64.000
Totaal schulden Rusland (a+b)	80.000

30 C. Smit, ed., *Bescheiden betreffende de buitenlandse politiek*, V, 1917-1919, 362, brief dd. 31 januari 1918.

Het is verrassend te zien dat het bedrag dat Oudendijk opgeeft voor de schulden aan Nederland, omgerekend f937 miljoen, vrijwel overeenkomt met het cijfer zoals dat werd vastgesteld door de commissie voor de Russische fondsen. Oudendijk wees in zijn missive voorts op de rijke hulpbronnen en delfstoffen die in Rusland aanwezig waren. Dat zou, als alles normaal verlopen was, de schuldenlast op den duur aanzienlijk hebben kunnen verlichten. Rusland was echter geen grote mogendheid meer. Welvarende delen zoals de Oekraïne en de Baltische staten hadden zich afgescheiden, andere delen van het land waren bezet en er kwam nauwelijks nieuw kapitaal binnen. Oudendijk wees op de aanwezigheid van kapitaal bij de Russische financiële instellingen zoals de banken (f3 miljard), de onderlinge kredietverenigingen (f75 miljoen), de stadsbanken (f50 miljoen), de landkredietbanken (f200 miljoen) en de bankiershuizen (f25 miljoen). Hij baseerde zich ook daarbij op min of meer officiële gegevens uit Russische publikaties. Wellicht zijn deze (naar verhouding kleine) sommen gelds, aanwezig bij diverse financiële instellingen, voor de Sovjets aanleiding geweest om vast te houden aan hun voornemens tot nationalisatie, niet alleen van de Russische, banken, maar ook van in Rusland werkzame buitenlandse banken. Dit lot dreigde ook voor de twee in Petrograd gevestigde Nederlandse banken: de Nederlandsche Bank voor Russischen Handel (een dochter van de Nederlandsche Handel-Maatschappij) en de Russisch-Hollandsche Bank (een dochter van de Rotterdamsche Bankvereniging). Aanvankelijk zouden met het nationalisatiebesluit de tegoeden van deze twee banken verloren zijn gegaan. Gezant Oudendijk wist in mei 1918 de Sovjets er echter definitief van te overtuigen, dat deze twee banken puur buitenlands waren³¹. Zowel NHM als Robaver kregen vervolgens de wenk van buitenlandse zaken om de twee banken rustig, onopvallend en geleidelijk af te bouwen hetgeen ook geschiedde³².

Behalve de inventarisatie van de aanspraken door Nederlanders, heeft de commissie voor de Russische fondsen geen andere wapenfeiten meer op haar naam kunnen krijgen. De redenen hiervoor zijn talrijk. Van de zijde van de Nederlandsche Bank was, nadat de banken geweigerd hadden aan deze instelling opgave te doen van Russische tegoeden in Nederland, niet veel meer te verwachten. Daarbij kwam dat bankpresident G. Vissering en directeur J. van Vollenhoven hun neus hadden gestoten bij hun pogingen een internationale bankiersconferentie over en met Rusland te beleggen. Vissering, die zich graag internationaal presenteerde, wenste onder de leiding van neutrale landen (bij voorkeur Nederland) ontmoetingen te organiseren met de meeste, nog steeds oorlogvoerende staten van Europa om tot een oplossing van het Russische schuldenprobleem te komen. Het plan stuitte al snel op welwillende inactiviteit van met name Groot-Brittannië en Frankrijk³³. Beide landen waren nog in oorlog met

31 B.W. Kranenburg, *Hoofdtrekken der overheidsbemoeiing met het internationale betalingsverkeer in Nederland sinds 31 juli 1914* (Assen, 1937) 151.

32 ARA, archief BZ, doos 109, dossier 46a, Russische fondsen. Brief van de minister van buitenlandse zaken aan de directies van Nederlandsche Handel-Maatschappij en Rotterdamsche Bankvereniging dd. 18 juni 1918.

33 Joh. de Vries, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, V. De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948*, *Visserings tijdvak, 1914-1931* (Amsterdam, 1989) 109 vlg.

Duitsland en dat zou nog zo voortduren tot november 1918. Rusland had een aparte vrede gesloten en dientengevolge was het tweede front weg, wat de positie van de geallieerden benadeelde. Rusland was als bondgenoot wel niet bijzonder sterk gebleken, maar in elk geval sterk genoeg om een aantal Duitse troepen in het Oosten bezig te houden. Nadat inde zomer van 1918 bekend was geworden dat de tsaar en zijn familie waren terechtgesteld, was het beeld van de trouwe- en goddeloze communist compleet. Bovendien speelde het probleem van diplomatieke erkenning een rol. Vrijwel geen land had het Sovjet-regime in Rusland erkend, hetgeen officiële onderhandelingen principieel onmogelijk maakte. Voorts viel in 1919 het belanghebersfront in Nederland in twee groepen uiteen. Naast de commissie voor de Russische fondsen waren er zakenmensen en industriëlen die weer contacten wensten met Rusland. Deze groep verenigde zich in maart 1919 in de 'Vereeniging voor Nederlandse belangen in Rusland' waarvan het bestuur gevormd werd door A. Borst, A. W. Pons en L. de Vries, alle drie ondernemers³⁴. De groep zakenmensen had een fikse vertegenwoordiging in Petrograd, het centrum van de Nederlandse activiteit in Rusland. De Vereeniging beoogde voornamelijk het herwinnen van contacten met Rusland om zodoende geleidelijk de verloren gegane onroerende goederen en andere eigendommen terug te krijgen of terug te verdienen. Zij hadden geen overwegend belang bij de aanspraken van de kleine spaarders. Deze Vereeniging becijferde dat voor een bedrag van f150 à f200 miljoen verloren was gegaan aan onroerend goed, bezittingen en dergelijke, die vóór 1917 in Nederlandse handen waren geweest³⁵.

De Vereeniging wilde uitwisseling en contacten. De commissie voor de Russische fondsen daarentegen wilde alleen maar centen zien. De Vereeniging is stug doorgegaan met het aanknopen van handelscontacten. Fnuikend daarbij was wel de resolute weigering van de Nederlandse regering — vermoedelijk mede onder invloed van koningin Wilhelmina die familie was van de terechtgestelde tsaar —³⁶ om het Sovjetbewind te erkennen. Waarnemend gezant Oudendijk werd zelfs in december 1918 definitief naar Nederland teruggedroepen. In het begin stoelde de weigering tot erkenning op de neutraliteitshouding van Nederland, omdat het in 1917 en begin 1918 nog lang niet zeker was of de Sovjets vast in het zadel zaten. De daaropvolgende burgeroorlog tussen de Sovjets en andersgezinden, gesteund door interventies van ondermeer Groot-Brittannië, Frankrijk, Tsjechoslowakije en Japan maakte de situatie niet helderder. We kunnen eigenlijk pas spreken van een redelijk stabiel bewind als de burgeroorlog in 1923 afgelopen is, de Sovjet-Unie geformeerd en alle buitenlandse troepen Russisch grondgebied hebben verlaten. Naast en door dit alles speelde de verontwaardiging over de annulering van de Russische schulden in januari 1918.

De commissie voor de Russische fondsen leidde verder een vrij onopvallend bestaan:

34 Voor de oprichtingsakte van de Vereeniging: *Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant* van 26 september 1919, no. 207, 3108.

35 *De Volkskrant* van 10 januari 1987 maakte melding van de Vereeniging in het artikel: 'Een rotstreek van de Russen'.

36 Knapen, *De lange weg naar Moskou*, 233 vlg. In haar *Eenzaam maar niet alleen* (Amsterdam, 1959) schrijft koningin Wilhelmina over de Russische revoluties alleen dat het gehele tsarengezin werd afgemaakt.

in 1928 sloot zij zich aan bij het International Committee for the Protection of Russian Bondholders, waar ook belangenverenigingen uit Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Zwitserland en Denemarken zich bij aansloten³⁷. De deelnemers verbonden zich om niet afzonderlijk tot een regeling inzake de Russische schulden te komen, maar om gezamenlijk resultaten te behalen. Veel heeft dit Committee niet weten te bereiken: het stierf een zachte dood in 1946³⁸.

Het International Committee brengt ons op de reacties in het buitenland op de annulering van de Russische schulden in 1918. We beperken ons daarbij tot Groot-Brittannië en Frankrijk. Het eerste land omdat het de grootste crediteur was en het tweede, omdat het meer belangen had in Rusland dan Nederland. Duitsland kan, gezien de vrede van Brest-Litovsk, buiten beschouwing gelaten worden. Overigens is er, merkwaardigerwijze, over de financiële verhouding tussen Duitsland en Rusland na de eerste wereldoorlog nog niet veel gepubliceerd.

Goede relaties met Groot-Brittannië waren voor Rusland belangrijk. Vóór 1917 betrof dit vooral de enorme financiële steun, na 1917 was die steun even onontbeerlijk, maar werd deze gekoppeld aan de volkenrechtelijke erkenning. De Britse staat had gedurende de eerste wereldoorlog voor £600 miljoen (zo'n f7,2 miljard) aan Rusland geleend. Dit bedrag was, met de annulering van de schulden door Rusland, in 1917 verloren. Daarnaast heeft men berekend dat de Britse particuliere fondsenhouders voor £17,5 miljoen (ruim f210 miljoen) zijn kwijtgeraakt. Dit laatste bedrag is zowel absoluut als relatief aanzienlijk minder dan de Nederlandse aanspraken. Waarschijnlijk kon de Sovjet-Unie daarom gemakkelijker tot overeenstemming komen met de Britse fondsenhouders: het te verrekenen bedrag was veel lager. Bijna 70 jaar later, in 1986, erkenden de Sovjets de gezamenlijke vorderingen van Britse fondsenhouders, terwijl de Britten de claims van de Sovjets erkennen voorzover die voortsproten uit vernielingen aangericht tijdens de burgeroorlog in Rusland van 1918 tot 1921. Bovendien had Londen nog een belangrijke troef in handen: Russische tegoeden bij Engelse banken. Ongeveer £48 miljoen was in 1918 in Engeland geblokkeerd na de annulering van de Russische schulden. Er is aan de Britse fondsenhouders na 1986 ongeveer 10% van de nominale waarde van de vorderingen uitgekeerd³⁹. Londen heeft het Sovjetbewind *de jure* erkend in 1924, terwijl dit *de facto* reeds was gebeurd bij het sluiten van het Brits-Russisch handelsakkoord in 1921⁴⁰. Overwegingen voor de Britten om snel goede betrekkingen met Rusland aan te knopen waren vooral gelegen in het belang van Rusland als graanschuur, in de Britse houding van wat met een moderne term 'repressieve tolerantie' heet — hoe houden we de Sovjetpropaganda binnen de perken — en in de groeiende invloed van Duitsland in Rusland. Bovendien speelde mee dat naar het oordeel van de Britten snelle diplomatieke erkenning zou kunnen leiden tot een oplossing van het schuldenprobleem. Bij alle akkoorden die na 1921 tussen Groot-Brittannië en Rusland zijn gesloten, is de kwestie van de schulden-

37 De oprichting werd ondermeer vermeld in de *Dagelijksche Beurscourant* van 24 oktober 1928.

38 *Prijscourant*, 1 november 1946.

39 *The Times*, 16 juli 1986.

40 H. G. Moulton, L. Pasvolosky, *World War debt settlements* (Londen, 1927) 49 vlg.

problematiek steeds opengelaten⁴¹. De overeenstemming tussen beide landen in 1986 is vermoedelijk mede te danken aan het feit dat een fiks deel van de Russische goudvoorraad zich nog steeds in Londen bevond⁴². Bovendien wenste de Sovjet-Unie op dat moment weer toegang tot de westerse kapitaalmarkten te krijgen en moest daarom zijn kredietwaardigheid vestigen. De Britse regering, de grootste schuldeiser van Rusland, had daardoor meer onderhandelingsruimte dan een particuliere fondsenhouder in bijvoorbeeld Nederland. Wat kon zo'n fondsenhouder als wisselgeld aanbieden?

De Franse regering had weliswaar minder geleend aan haar oude bondgenoot Rusland, maar daar stond tegenover dat de Franse overheid vanaf het begin haar uiterste best heeft gedaan voor de particuliere Franse fondsenhouders. De motieven om iets te doen aan de Franse aanspraken lijken vooral politiek getint: ook in Frankrijk zag men dat Duitsland, voor wat betreft het Oostfront, de oorlog eigenlijk had gewonnen. Na 1918 waren zowel Duitsland als Frankrijk opnieuw begonnen te investeren en handel te drijven. De Franse vrees voor hernieuwde Duitse invloed lijkt niet ongerechtvaardigd, omdat er in Berlijn, direct na de instelling van het Sovjet-regime, een permanente Russische handelsvertegenwoordiging aanwezig was⁴³. Reeds in 1915 had de Franse regering, op verzoek van Rusland, de betalingen op de Russische coupons overgenomen. Deze situatie duurde voort tot maart 1918, toen vast stond dat de Sovjets de schulden aan het buitenland niet meer erkenden. In augustus 1918 liet de Franse regering, mede op initiatief van twee belangenverenigingen, een wet aannemen die alle Fransen verplichtte hun vorderingen op Rusland te melden bij een 'Office des biens'. Nog geen maand later kondigde de regering aan alle aanspraken door particulieren uit hoofde van Russische leningen voor 50% van de nominale waarde te willen overnemen. De meeste Franse crediteuren gingen hierop in, waardoor het directe particuliere belang bij de Russische schulden verdween⁴⁴. Die mogelijkheid was voor Nederland niet reëel. Er was geen overeenkomst met Rusland om rente te betalen, zoals in Frankrijk. Geschiedde het beleggen in aandelen niet voor eigen risico? Voor zover bekend is, heeft de Nederlandse regering de optie van het 'uitkopen' niet overwogen. Het enige, waarin ze de Nederlandse fondsenhouders tegemoet kwam, was dat voor de inkomstenbelasting voor 1918 eventuele opbrengsten over Russische fondsen in 1917 niet hoefden te worden opgegeven.

Samenvatting en conclusie

De kredietwaardigheid van Rusland vóór 1917 was ijzersterk, al zou nader onderzoek hebben kunnen leren dat die kredietwaardigheid meer schijn dan werkelijkheid was. Maar dit is wijsheid achteraf. Vanaf de revoluties in 1917 speelde vooral mee, dat de situatie uiterst ondoorzichtig was. Wie had er nu de feitelijke macht? De toestand in

41 Ullman, *Anglo-Soviet relations*, III, 107, 421 vlg.

42 Katzenellenbaum, *Russian currency*, 60.

43 M. J. Carley, *Revolution and intervention. The French government and the Russian civil war 1917-1919* (Kingston-Montreal, 1983) 190.

44 Hogenhuis-Seliverstoff, *Relations Franco-Soviétiques*, 71 vlg.

Rusland was dermate verward, dat erkenning van het Sovjet-regime vóór 1923 onlogisch zou zijn geweest. En die erkenning hing ten nauwste samen met de schuldenproblematiek. In Rusland woedde een burgeroorlog en pas in 1923 zou de Sovjet-Unie formeel ontstaan.

Van de crediteurenlanden is Groot-Britannië er verhoudingsgewijs goed uitgesprongen. De kwestie van de Russische schulden kon in 1986 tot een goed einde worden gebracht, omdat dit land over 'wisselgeld' beschikte. Ook de Fransen hebben op hun beurt de Sovjet-Unie redelijk snel erkend en min of meer afgezien van hun financiële aanspraken op Rusland. Motief hiervoor was de beteugeling van Duitsland. In ruil voor het opgeven van de vorderingen, achtten de opeenvolgende Franse regeringen inperking van Duitse invloed, waar dan ook, het belangrijkste. Om Duitsland niet weer de positie van vóór 1914 te geven in Rusland, was het noodzakelijk snel goede banden met de Sovjets te onderhouden. De kwestie van de schulden raakte daarbij op de achtergrond. Bovendien, de regering had de particulieren uitgekocht en daarmee vrijheid van handelen gekregen.

De Nederlandse crediteuren hebben nooit een sterk front kunnen vormen, mede omdat actieve steun van de regering of de banken ontbrak. Het feit dat er zoveel kleine beleggers — de garderobe-juffrouwen van Presser — waren vormde daarbij een nadeel. De principieel-neutrale houding van Nederland, gesteund door emotionele motieven, heeft erkenning tot 1942 in de weg gestaan. Iedere eenzijdige actie van Nederland zou inbreuk hebben gemaakt op de afwachtende gedragslijn. Nederland had daarbij geen wisselgeld voor onderhandelingen met Rusland en kon, anders dan de Britten, geen beslag leggen, als het dat al had gewild, op Russische eigendommen in Nederland. De banken hebben geen noemenswaardige druk op de regering uitgeoefend. Zijzelf stonden niet onder invloed van grote, machtige pressiegroepen. Ze waren slechts tussenpersoon geweest bij de handel in Russische fondsen.

Nu de Sovjet-Unie feitelijk opgehouden heeft te bestaan, zal er wel geen sprake meer zijn van terugbetaling, omdat er nog veel onduidelijkheid is. Dit betreft vragen als wie de rechtsopvolger van het regime van vóór 1917 is, welke republiek zich de opvolger acht van de Sovjetstaat en welke republiek welk deel van buitenlandse claims op zich zou moeten nemen. De huidige Russische federatie pretendeert de juridische erfgenaam van de Sovjetstaat te zijn, maar die heeft in het merendeel der gevallen alle claims afgewezen, ook die van Nederland, dat — ongewild — een experiment in 1917 had meegefinancierd. Dat dit experiment voorshands niet is geslaagd, is kennis achteraf.

Recensies

ALGEMEEN

K. van Berkel, H. Boels, W. R. H. Koops.ed., *Nederland en het Noorden. Opstellen aangeboden aan prof. dr. M. G. Buist ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de moderne geschiedenis van financiën en bestuur en in de contemporaine geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Groningen* (Groninger historische reeks VIII; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1991, xiv + 306 blz., f47,50, ISBN 90 232 2620 8).

Deze afscheidsbundel voor de Groningse hoogleraar M. G. Buist vertoont een wat tweeslachtig karakter. Afgezien van de drie bijdragen die hemzelf betreffen, een door W. R. H. Koops geschreven biografische schets, Buists afscheidscollege en zijn bibliografie, was het de bedoeling van de samenstellers een aantal studies te presenteren die zoals ze het zelf bescheiden noemen, een terreinverkenning vormen van een studiegebied met een veelomvattende thematiek. Het betreft de vraag naar de rol en plaats van het Noorden in de groei naar de Nederlandse nationale eenheid. Die natievorming kreeg vooral in de negentiende eeuw haar beslag maar het proces verliep ongelijkmatig. Lokale en regionale tradities en zelfopvattingen hielden soms lang stand en niet alleen in het Noorden. Het gaat dus in feite om de vraag naar het eigene en het nationale in de groei van het Nederlandse zelfbewustzijn. Dat was ook het onderwerp van een symposium dat ter gelegenheid van het afscheid van Buist onder de titel 'Nederland en het Noorden' werd georganiseerd, een titel die vervolgens de hele bundel heeft meegekregen. Juist daarin komt het tweeslachtige van deze publikatie naar voren. Ze bevat namelijk niet alleen de teksten van de voordrachten die A. Th. van Deursen, P. Th. F. M. Boekholt, J. J. Huizinga, P. Kooij en H. Wedman op dat symposium hebben gehouden, maar de samenstellers hebben ze aangevuld met studies van vrienden, collegae en leerlingen van Buist en daarvan is het merendeel niet van de eerder genoemde thematiek uitgegaan.

De bundel als geheel is een fraaie uitgave met stuk voor stuk lezenswaardige studies die chronologisch de moderne en contemporaine geschiedenis bestrijken. Van de symposiumteksten gaat die van Van Deursen met de vraag 'Is er in de zeventiende eeuw al sprake geweest van een eigen noordelijk geluid in de Republiek?' het meest expliciet in op de thematiek. Eigenlijk niet, vindt hij, tenzij het opkomen voor het militair-strategische belang van het gezamenlijke Noorden. Onderde titel 'Eén natie, één taal' onderzoekt Boekholt de taalpolitiek van de Bataafse Republiek. Met de invoering van Weiland's spraakkunst en de spelling-Siegenbeek in het lager onderwijs begon het standaard-Nederlands aan zijn opmars naast en op den duur ten koste van de dialecten. Huizinga moet de vraag of de noordelijke afgevaardigden in de Tweede Kamer in de periode 1849-1918 evolueerden van regionale tot nationale belangenbehartigers ontkennend beantwoorden; de landelijke politiek stond altijd voorop. Kooij en Wedman nemen respectievelijk de economische en sociale aspecten van het thema voor hun rekening, maar ze beperken zich tot onderwerpen uit de negentiende eeuw. De eerste gaat onder meer in op de algemene betekenis van het Noorden voor de nationale economie. In dat opzicht vervulde eerst de turfwinning en vervolgens de landbouw een leidende rol. De noordelijke industrie heeft die trekpaardfunctie niet van de landbouw kunnen overnemen. Wedman concentreert zich op de sociale onrust op het Groningse platteland eind negentiende eeuw en adstrueert zijn eerder geopperde stelling (*TSG*, 1989) dat de gangbare zuilsgebonden bestudering van deze opstandigheid als onderdeel van de socialistische arbeidersbeweging hier geen bevredigende resultaten